

rodarummet.org • #198 sedan 1969

socialistisk
teoretisk
tidskrift

#1
2023

röda rummet.

Familjen #198

Kära läsare

Detta nummer av Röda rummet kommer ut när vi vissa dagar formligen bländas av aprilsolens oerhörda ljus, mörkret lägrar sig allt senare på kvällen och naturen börjar spira av liv. Hormonerna rusar i våra kroppar och på sätt och vis befinner vi oss mitt i en glädjens årstid. Men när vi tittar oss runt i samhället känns det mindre muntert. Här hemma råder det dyrtid med fackföreningsbyråkrater som inte ens försöker försvara våra reallöner.

Det pågående kriget i Ukraina fortskrider med oförminskad intensitet – terror, övergrepp och rena jackpotten för profithungriga vapenfabrikanter.

Som om inte det vore nog kom det dessutom nyligen ytterligare en klimatrappport från IPCC, vilken visar att läget är mer alarmerande än någonsin. Men trots allt elände kan det även skönjas ljusglimtar vid horisonten, som ett nytt vaccin vilket kan bli det stora genombrottet för bekämpandet av malaria – till glädje för miljontals människor i tropikerna.

I Stockholm går pendeltågförarna ut i vild strejk till försvar för arbetsvillkor och säkerhet, ett sällsynt exempel på oförvägen arbetarkamp som förhoppningsvis uppmuntrar till kamp för bättre villkor inom fler samhällssektorer.

I förra numret skrev Evelina Johansson Wilén en artikel vars kärna utgjordes av en kritik av den feministiska familjekritiken. I detta nummer går Lotte Schack i svaromål, och Johansson-Wilén replikerar i sin tur. Som avstamp påpekar Schack att Marx och Engels i Kommunistiska Manifestet faktiskt reste kravet om upphävandet av familjen. Meningsutbytet påminner oss om kvinnorörelsens fältrop: att det personliga är politiskt! – *Ett försvar av familjekritiken* och *En andra kritik av familjekritiken*.

Det är nu snart 50 år sedan som den svenska aborträtten erövrades. De senaste åren globala såväl med- som motgångar illustrerar dock nödvändigheten av fortsatt kamp, och att inga är segrar för all tid givna. Valgerður Pálmadóttir recenserar boken "Rätten till abort förr och nu" av Barbro Davidsson och Eva Schmitz – *Viktigt feministiskt försvar av aborträtten*.

I vår serie om nutida marxistiska tänkare har turen kommit till slovenen Slavoj Žižek, en säregen och karismatisk profil vars offentliga framträdanden vanligtvis drar fulla hus. Men vad är signifikativt i hans tankevärld? Ludvig Sunnemark försöker att bena ut ett ganska så snårig filosofiskt tankegods – *Žižek: En häst utan ryttare*.

Exemplet Rojava i syriska Kurdistan visar på ett försök att skapa ett alternativ i en tid där den kapitalistiska världsordningen är fullständigt dominerande. Utifrån den historiska kontexten och den socioekonomiska problembilden skildrar Anders Karlsson en oerhört svår kamp som är värd all vår solidaritet – *Kurdernas kamp, PKK och Rojava*.

Numret avslutas med Johan Örestigs recension av Kim Stanley Robinsons uppmärksammade roman "Ministry for the future". Boken börjar i klimatkatastrofens Indien år 2025 där en extrem värmebölja dödar 20 miljoner människor, varefter vi får ta del av spänningsladdade konsekvenserna på en planet som skenar mot klimatkatastrof – *Fragmentministeriet*.

Kampen går vidare!

>3

Ett försvar av familjekritiken

>4

En andra kritik av familjekritiken

>6

Viktigt feministiskt försvar av aborträtten

>8

Žižek: En häst utan ryttare

>12

Kurdernas kamp, PKK och Rojava

>15

Fragmentministeriet

Red.

röda rummet.

Röda Rummet är Socialistisk Politikens kvartalstidskrift (tidskriften hette 1969–1996 *fjärde internationalen*). Utkommer med fyra nummer per år. Nummer 88 sedan starten 1997 (nummer 198 sedan 1969).

För innehållet i artiklarna ansvarar respektive författare.

Redaktionen: Peter Jervelycke Belfrage, Åsa Hjalmsers, Evelina Johansson Wilén, Martin Kehlmeier, Patrik Vulkan, Carl Wilén, Martin Fahlgren, Johannes Jensen, Mir Dusin Englund, Anders Karlsson, Ingemar Sandström, Jakob Sandberg, Christina Schmidt, Johan Örestig, Lotte Schack och Mattias Börjesson.

Ansvarig utgivare: Anders Karlsson

Grafisk form: Ulf Östman

Omslagsbild: Ulf Östman

Post till redaktionen: Box 7043, 402 31 Göteborg

E-post: rodarummet@hotmail.com

Prenumeration: 150 kronor för fyra nummer

Plusgiro: röda rummet 13 04 07-0

Hemsida: www.rodarummet.org

Tryck: V-Tab, 2023

ISSN: 1403-3844

Ett försvar av familjekritiken

I Röda Rummet #3/2022 förde Evelina Johansson Wilén fram en kritik mot den feministiska familjekritiken. Kärnfamiljen är sammantvinnad med kapitalismen och har använts både för att förtrycka kvinnor och andra grupper. Men familjen har också potential att erbjuda motstånd mot kapitalismens ekonomism. I detta nummer fortsätter debatten med en kritisk kommentar från Lotte Schack och ett svar av Johansson-Wilén.

”**F**amiljens upphävande! Även de radikalaste beskärmar sig över denna skändliga avsikt hos kommunisterna”, skrev Marx och Engels i ’Kommunistiska manifestet’. Även om det ofta glöms bort är upphävandet av familjen ett av manifestets krav. Sen dess har denna ’skändliga avsikt’ varit omdiskuterad bland marxister och särskilt bland feministiska marxister. I förra utgåvan av Röda Rummet skrev Evelina Johansson Wilén en kritik av den feministiska familjekritiken. Här lyfter hon viktiga invändningar mot feminismens klassiska kritikpunkter mot familjen. Borde vi inte fokusera på samhället som skapar familjen i stället för familjen själv? Kommer inte reproduktion alltid vara problematisk i kapitalismen oavsett om det sker inom eller utanför familjen? Kan vi inte föreställa oss familjen som ett skydd mot kapitalismen och som utgångspunkt för politisk organisering? Det är viktiga frågor - som jag faktiskt tycker vi kan hitta början till svar på i familjekritiken.

Jag ska börja med att lite förenklat skissa de olika sidorna i debatten om familjen. På den ena sidan finns de som betraktar familjen rent funktionalistiskt - vilken roll spelar den i upprätthållandet av kapitalismen - och på den andra sidan de som betraktar familjen emancipatoriskt - vilken roll kan familjen spela i utmanandet av kapitalismen. I det första fallet ser man kärnfamiljen som central i kapitalismens reproduktion givet familjens könade arbetsdelning, där kvinnor tilldelas huvudparten av ansvaret för reproduktivt arbete, där barnafödandet utgör den viktigaste komponenten, och män tilldelas ansvaret för det produktiva arbetet. Dessutom kritiserar familjen för att vara en arena för våld och hierarki, en plats där vi lär oss underkasta oss (manliga) auktoriteter, där klasskillnader

reproduceras och naturaliseras, där vi lär oss ojämställda könsroller - kort sagt, där vi socialiseras in i samhällets sexistiska och kapitalistiska ideologi. Kärnfamiljen blir alltså ett ställe för kapitalismens och ojämställdhetens reproduktion. I det andra fallet ser man, som Nancy Fraser skulle uttrycka det, familjen som en icke-kapitalistisk sfär där andra värden än de kapitalistiska råder. Visst är kapitalismen beroende av att denna sfär finns för att kunna få nya arbetare och slippa betala för det reproduktiva arbete som där utförs gratis. Men detta visar just att familjen existerar ’utanför’ kapitalismen, och att här finns en politisk potential. Det är därför inte familjen som sådan som är problematisk, utan det samhälle som drar nytta av den. Det är med andra ord inte kapitalismens sociala former, vi ska kritisera, utan dess innehåll.

Själv placerar jag mig mest i det första, familjekritiska, lägret. Kapitalismens sociala former är avgörande för kapitalismens innehåll och måste därför också vara ett legitimt mål för kritik. Samtidigt menar jag dock att argumenten från det andra lägret måste tas på allvar. För många känns familjen som en alternativ sfär gentemot en uppsplitande arbetsmarknad, ett ställe där man kan uppleva kärlek, omsorg och trygghet. Det går inte att förneka. Familjen är såklart också att föredra jämfört med vissa andra sätt den sociala reproduktionen har organiserats historiskt. Därför vill jag börja med att slå fast att man självklart inte kan stanna vid en kritik av familjen utan måste kritisera hela samhället. Men vi kan omöjligt kritisera det kapitalistiska samhället utan att kritisera kapitalismens institutioner, vare sig det gäller staten, marknaden, skolan - eller familjen. Det, man i familjekritiken försöker göra är att förstå hur familjen är en av många institutioner som bidrar till att reproducera kapitalismen, och på vilket sätt den gör det. Johansson Wilén argumenterar i sin artikel för att det under kapitalismen inte spelar någon roll hur vi reproducerar oss för oavsett hur det sker är vi delaktiga i att reproducera det kapitalistiska systemet. Men om vi godtar argumentet att kapitalismen är beroende av familjens existens, att systemet överlever inte bara på grund av den biologiska reproduktionen av barn som sker i familjen utan också genom allt det obetalda reproduktiva arbete som pågår i familjen, då är det svårt att föreställa sig att kapitalismen skulle fortsätta som vanligt om familjeinstitutionen avskaffades eller radikalt förändrades.

Dessutom måste vi förstå relationen mellan kapitalismen och familjen som dialektisk - det är inte bara kapitalismen som påverkar familjen utan också familjen som påverkar kapitalismen. I deras klassiska bok ’The Anti-Social Family’ formulerar Michéle Barrett och Mary McIntosh det som att ’familjen är samhällsbyggare och samhället är familjegjord’. Med det menar de att familjen påverkar kapitalets sociala relationer utanför familjen själv. Särskilt pekar de på hur den könade arbetsdelning som finns i familjen speglas i det omgivande samhälle: kvinnor har på arbetsmarknaden jobb som speglar det arbete de utför i hemmet.

Johansson Wilén har rätt i att vi inte bör förstå familjen som en statisk enhet, utan som en historisk konstituerad och föränderlig enhet. Att argumentera för att familjen - för några - framstår som en relativ viloplats från en alltmer rå kapitalism blir problematiskt när vi ser närmare på den historiska relationen mellan familjen och kapitalismens utveckling, särskilt under nyliberalismen. I sin bok ’Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism’ beskriver Melinda Cooper hur nyliberala och socialkonservativa i USA har samarbetat om att säkra kärnfamiljens upprätthållande. De socialkonservativa, religiösa ’familjevärdena’ har varit nyttiga för det nyliberala projektet, som har kunnat använda dessa som legitimering för att förskjuta ansvaret för socialt stöd och liknande från staten till familjen. Enligt Cooper bidrar nyliberalismen därför inte, vilket många inom vänstern annars hävdar, till att upplösa familjen utan till att stärka den. Och här har vi dilemmat med familjen: för många verkar familjen som ett skydd mot kapitalismen, men detta är ett skydd som hjälper till att stärka kapitalismen. Det är alltså, paradoxalt nog, precis för att nyliberala och socialkonservativa politiker har försökt flytta ansvaret för omsorg och stöd bort från kollektivet och in i familjen, som vi upplever den som en viloplats. Samtidigt som detta innebär en större reproduktiv arbetsbörda för familjen blir denna också i högre grad den enda arena vi känner oss trygga.

Dessutom: är det inte problematiskt om vi förlitar oss på familjen som det enda skyddet mot kapitalismen? Vad gäller då för alla de för vilka familjen inte är en plats för vila och skydd, utan motsatsen? Likaväl som det inte går att förneka upplevelsena hos alla dem som känner kärlek och omsorg inom familjen går det inte att förneka alla de som har upplevt motsatsen.

ARTIKELFÖRFATTARE

Lotte Schack

är doktorand i sociologi vid Göteborgs universitet. I sitt avhandlingsarbete undersöker hon den svenska klimatrörelsen, med specifikt fokus på dess strategier och visioner för en fossilfri framtid. Ingår i Röda rummets redaktion.

Det mest extrema exemplet är såklart våld och misshandel, där det inte går att bortse ifrån att 35% av alla fall av våld mot kvinnor i Sverige äger rum i nära relationer. Att argumentera för att detta våld bara skulle förflytta sig till andra arenor om familjen upplöstes, är som att säga att om kapitalismen upplöstes skulle klassförtrycket bara ta sig uttryck på ett annat sätt. Naturligtvis vet jag att de socialister som försvarar familjen inte tycker den ska vara det enda skyddet mot kapitalismen, likaväl som att de inte tycker att kvinnor ska stanna kvar i våldsamma relationer. Men för att på allvar ta tag i dessa problem måste vi försöka att förstå vilken roll familjen spelar i dem.

Min sista kritik handlar om hur formen på denna debatt reproducerar det binära val som mainstreamfeminismen alltid ställer upp för kvinnor: antingen väljer du det privata, familjen, eller också väljer du det offentliga, arbetsmarknaden. Men kan vi föreställa oss en tredje möjlighet, bortom både marknaden och familjen? Familjekritiken erbjuder sällan ett konkret alternativ för social reproduktion. Detta bör dock inte betyda att vi ska avvisa den. Som Kathi Weeks skriver kan vi som ett första steg i stället för att "anvisa specifika alternativ till familjen tänka över hur vi skapar strukturella och materiella betingelser som kan leda till deras uppfinning" (min översättning). Detta liknar Angela Davis argument om upphävandet av fångelser: vi ska inte bara avskaffa fångelser utan även skapa ett samhälle som inte behöver dem. Sedan kan vi använda spänningen som beskrivits ovan som utgångspunkt för dessa försök att tänka alternativa gemenskaper som en tredje möjlighet. Vad kan vi ta med från familjen, och vad ska vi lämna? Kanske skulle man kunna föreställa sig en typ av mer öppen familj där gränsen mellan vem som är del av den och vem som inte är det inte är helt tydlig, som skulle kunna inkludera fler än de närmaste biologiska medlemmar och där politisk organisering kunde utgå från. Men eftersom kärnfamiljen definieras vid sin exklusivitet, baserad på 'naturliga' band, skulle en sådan utveckling av familjen då inte peka mot dennas gradvisa upplösning? <<

Referenser

Barrett, Michèle och Mary McIntosh (1982) *The Anti-Social Family*. London: Verso.

Cooper, Melinda (2017) *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism*. New York: Zone Books.

Davis, Angela (2003) *Are Prisons Obsolete?* New York: Seven Stories Press.

Johansson Wilén, Evelina (2022) *En kritik av den feministiska familjekritiken*. Röda Rummet.

Marx, Karl och Friedrich Engels (1848) *Det kommunistiske partiets manifest*.

Weeks, Kathi (2021) "Abolition of the family: the most infamous feminist proposal". *Feminist Theory*.

En andra kritik av familjekritiken

Det finns ett flertal punkter som jag och Lotte Schack är helt eniga om. Kärnfamiljen är, som hon påpekar, i många fall en plats där kvinnor gör merparten av det reproduktiva arbetet, utsätts för våld och könsbaserad makt och där vi socialiseras in i den rådande kapitalistiska och patriarkala hegemonin. Vi är också eniga om att den nyliberala kapitalismen, genom sin nedmontering av det kollektiva, i många fall stärker kärnfamiljen som får uppgiften att kompensera för bristen på sociala skyddsnet. Den utsida som familjen kan upplevas som, är samtidigt – vilket Nancy Fraser pekar på – central för kapitalismens reproduktion och på så vis bidrar den till att hålla kapitalismen flytande. Jag håller även med Schack om att familjen på intet sätt bör vara den enda plats som vi förlitar oss på som det enda skyddet mot kapitalismen. Att skapa starkare familjer är överhuvudtaget inte någon motståndsstrategi, utan i många fall just en reaktion på ekonomiska förändringar. Detta betyder emellertid inte – vilket jag återkommer till – att erfarenheter av familjelivet (och de motsättningar som uppstår mellan familjeliv och arbete) inte kan så ett frö till politiskt motstånd. Även om det alltså finns många gemensamma utgångspunkter kommer jag i det som följer vända mig mot ett antal av de argument som Schack framför i sin text, och uppmärksamma vad jag uppfattar som centrala skiljelinjer oss emellan.

I sin text beskriver Schack familjen som en kapitalistisk institution och argumenterar för att kapitalismen inte kan överleva utan familjen. Om vi blickar bakåt är bevisen för att kapitalismen nödvändigtvis behöver kärnfamiljen relativt svaga. Forskning visar både att kärnfamiljen fanns innan kapitalismens genombrott och långt innan industrialismen, samt att ett stort antal individer inte lever i typiska kärnfamiljer under kapitalismen. Många var och är i själva verket i behov av storfamiljer, där personer som inte ingår i den lilla enheten mamma-pappabarn möjliggör både mannens och kvinnans deltagande på arbetsmarknaden (Giddens 1992). Kvinnors ökade närvaro på arbetsmark-

naden i och med modellen med två försörjare har också inneburit att kvinnor skaffar barn allt senare. En allt längre period av den tid som vi yrkesarbetar gör vi det alltså utan att ingå i en kärnfamilj och om vi väl skaffar barn – åtminstone i en västerländsk kontext – skaffar vi färre barn. Samtidigt visar forskning att många barnfamiljer präglas av en ojämn fördelning av reproduktivt arbete (Magnusson 2010), även om forskningen också visar att detta arbete åtminstone i en nordisk kontext delas alltmer lika (SCB 2021). Att kapitalismen inkorporerade den maktrelation mellan kvinnor och män som var dominerande i de icke-kapitalistiska samhällen som föregick kapitalismen är i sig inte ett argument för att kapitalismen behöver den icke jämställda familjen, utan i stället en historisk analys av hur kapitalismen utnyttjade och knöt an till existerande skillnader med syftet att ackumulera kapital. I och med de landvinningar som en lång jämställdhetskamp har uppnått är det inte lika självklart att det är markhierarkier mellan kvinnor och män som främst kommer att utnyttjas av kapitalet.

Schack diskuterar även den historiska utvecklingen av relationen mellan familjen och kapitalismen med fokus på den nyliberala kapitalismens utveckling, och tar hjälp av Melinda Coopers bok *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism* och visar hur det nyliberala projektet har tagit stöd i familjekonservativa rörelser, för att "flytta omsorg och reproduktiva behov bort från kollektivet och in i familjen". Denna analys är viktig för att förstå familjens ideologiska återkomst, men misslyckas samtidigt med att studera kapitalismen som ett globalt fenomen. Som sociologen Arlie Russel Hochschild har visat, bygger den västerländska kapitalismen på en förflyttning och splittring av kärnfamiljer i andra delar av världen. Vad som behövs verkar inte vara kärnfamiljen i sig, utan snarare att det finns personer som utför det obetalda eller mycket dåligt betalda reproduktiva arbete som kapitalismen inte erkänner som en grundförutsättning för den profit som görs inom den kapitalistiska ackumulationsprocessen. Givet den globala arbetsmarknaden och icke-västerländska kvinnor och mäns "mobilitet" är det många barn som inte växer upp och reproduceras inom ramarna för den traditionella kärnfamiljen, och detta helt i enlighet med kapitalismens behov av migrerad arbetskraft.

Det andra argumentet som Schack framhåller – att det är just genom att erbjuda vila som familjer bidrar till att reproducera kapitalismen – är i själva verket i viss mån i linje med min position (som i sin tur är inspirerad av Fraser).

ARTIKELFÖRFATTARE

Evelina Johansson Wilén

är biträdande lektor vid Högskolan i Halmstad. Medlem i Socialistisk politik och ingår i Röda rummets redaktion.

”Erfarenheten att inte kunna sätta mat på bordet till sina barn för sin lön, eller att arbeta så mycket att man inte orkar vara med sin familj har tidigare mobiliserat människor politiskt. Omsorgen om familjen kan skapa en asocial familjekultur, men den kan också innebära att vi – just med omtanke om de vi bryr oss om – gör motstånd.”

En kritik av den feministiska familjekritiken

Familjen är ett centralt element för den kapitalistiska reproduktionen. Evelina Johansson Wilén resonerar utifrån samtida debatter om hur dagens och gårdagens feminister förhåller sig till denna institution.

Chuck Pisch, "M in the Kitchen", 1975. CC BY-NC 2.0 (Bilderna är redigerade)

Det senaste året har flera av de så kallade svenska kulturdebatterna utvecklat en bred moderkapet och kärnfamiljen. I debatten om följde till exempel frågan om breviden det pågår en så kallad konservativ vändning hos yngre generationer av kvinnor. Om kärnfamiljen – som bland den äldre generationens feminister betraktas som en plats där risken är stor att kvinnorna drabbas av och utsätts för sexuellt och sexuellt våld – i stället ses som en trygg plats

En alltför obegränsad och skrämmande värld. Förhållanden som inte mer specifikt moderkapet och kärnfamiljen har även tidigare varit följande för feministiska debatter. Hermafroditismen som växte sig stark under 2010-talet, när den yngre generationen (i rapport efter rapport och bloggpost efter bloggpost) visade sig vara betydligt mer transfrämmande än tidigare generationer, väckte frustration hos de feministiska kvinnorna för att de kvinnorna ut från hemmet och den betydande heterosexuella tvärvärdens mönster. Likaså väcktes kritik av den feministiska familjekritiken när den feministiska familjekritiken blev på fraktdelen för att hämta dem utsträckt och gränsar efter den långa arbetsdagens slut och – genom sitt tillgänglighet av Jatta Tammaras arbete – i stället det som har kommit att kallas för "dagisdebatten" (Dagens Nyheter, 30 oktober 2005). Många författades av att Björk, som det är glädjefullt som en central feministisk författare, konstaterade att "barn finns och barn är inte till att vara med våra familjer och barn

(se till exempel Dagens Nyheter, 21 november 2005). För hur kan familjen, som en gång betraktades som ett kvinnligt fängelse och en av kapitalismens grundläggande förutsättningar, påtagligt bli kvinnans ryck till fäst och till och med en plats för antikapitalistisk kamp? Var inte feminismens mål, åtminstone för dessa marxistiska generationer, att avskaffa familjen snarare än att – i stället med samtida feministiska föreläsare – sjunga dess lov?

Som en reaktion på den ökade familjevården har även den feministiska familjekritiken blivit uppmärksam. Frågan om ansvarighet av familjen behandlas bland annat i tidsskriften 2015. 2018 gav Versteck bakom "Konventionen av Helmi Heister" som är ett radikalt angrepp på den kapitalistiska kärnfamiljen och i artikeln "Abolition of the Family: the most important feminist proposal" i tidsskriften *Feminist Theory* tar "af" och övergripande ett samhälle där vi får mer tid att vara med våra familjer och barn

ARTIDELSKRIFVARE
Evelina Johansson Wilén
är biträddande lektor vid Högskolan i Halmstad. Medlem i Sociologiska föreningen och medlem i Rödets rummets redaktion.

Att familjen har funktionen som kapitalismens utsida innebär inte att den inte är sammanlänkad med kapitalismen. Snarare tvärtom. Kapitalismen tjänar både på det obetalda arbete och på den omsorg som sker i hemmet (samtidigt som det är tydligt att kapitalismens expansion också innebär en omförhandling av dessa gränser, där tidigare obetalt arbete och omsorg inkorporeras i en marknadslogik). Att den vila som familjen kan innebära har en funktion i en hållbar reproduktion av arbetskraften stämmer. Men detta gäller dock inte bara familjen, utan även andra sociala platser, praktiker och sammanhang där vi både återhämtar oss men som samtidigt inte är radikalt skilda från det samhälle vi lever i.

Låt oss ta några så enkla exempel, som kulturkonsumtion, vänskapsrelationer, eller utövande av sport: alla dessa kan erbjuda ett andrum och på så sätt ses som asociala relationer och praktiker som riskerar att skapa förnöjsamhet och avleda oss från att göra politiskt motstånd mot det system som vi vilar upp oss från. Men att utropa "Avskaffa populärkulturen, vänskapen eller sporten!" framstår nog för de flesta som svårt att försvara. Vi kan också gå till exempel av mer politisk karaktär, så som facklig kamp eller försvaret för välfärdsstaten. Visst fungerar också dessa som ett sätt att reproducera arbetskraften på ett bättre och mindre destruktivt sätt? Det centrala, menar jag, är att alla dessa exempel utgör potentiella platser för politiska gränsskamper. Där kapitalet eftersträvar ett minimum av vila, trygga arbetsvillkor, fritid och så vidare kan arbetstagarna kräva mer tid för familj och fritid och bättre arbetsvillkor, utan syftet att reproducera kapitalismen utan i stället med siktet inställt mot att leva mer drägliga liv. Erfarenheten att inte kunna sätta mat på bordet till sina barn för sin lön, eller att arbeta så mycket att man inte orkar vara med sin familj har tidigare mobiliserat människor politiskt. Omsorgen om familjen kan skapa en asocial familjekultur, men den kan också innebära att vi – just med omtanke om de vi bryr oss om – gör motstånd. Om vi ser oss omkring kan vi se både historiska och samtida exempel på båda utfallen. Vi kan både välja att inte kämpa på grund av våra barn, eller kämpa just på grund av dem. Familjen är varken konservativ eller radikal per se.

Schack menar även att diskussionen reproducera mainstreamfeminismens binära val mellan det privata och det offentliga och målet bör vara att skapa alternativ till familjen. Även om jag är osäker på vad Schack här exakt menar med

Ur Röda Rummet nr 3 2022

Fraser, Nancy (2022) *Cannibal capitalism. How Our System Is Devouring Democracy, Care, and the Planet—and What We Can Do About It*. London: Verso.

Giddens, Anthony (1992) *The transformation of intimacy. Sexuality, Love, and Eroticism in Modern societies*. Stanford University Press.

Hochschild, Arlie Russel (2002). *Love and Gold.* I *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy* (red. Arlie Russell Hochschild och Barbara Ehrenreich.) New York: Henry Holt & Company.

Magnusson, Eva (2010) *Hon, han och hemmet*. Stockholm: NoK akademisk. Statistiska centralbyrån (2021) En fråga om tid (TID2021) En studie av tidsanvändning bland kvinnor och män, Stockholm.

Viktigt feministiskt försvar av aborträtten

Att reproduktiva rättigheter inte kan tas för givna och de att inte har erhållits utan kamp framgår med all tydlighet vid läsningen av *Rätten till abort förr och nu* av Barbro Davidson och Eva Schmitz som getts ut av Bokförläggarna Röda rummet i år. Valgerður Pálmadóttir recenserar här boken.

Det är alltmer tydligt att abortfrågan delar världen: från totalförbud och stigma till rätten till en legal abort och ett liv som socialt accepterad. Med denna bok vill vi hålla ögonen på utvecklingen och väcka motstånd mot de krafter som ifrågasätter kvinnors demokratiska rätt till sina egna kroppar (s. 9).

Så skriver Barbro Davidson och Eva Schmitz i första kapitlet till en omarbetad och uppdaterad återutgåva av boken *Rätten till abort förr och nu* som gavs ut första gången 1982 av bokförlaget Röda rummet. Kontexten som provocerade fram Barbro Davidsons och Christina Forslings ursprungliga utgåva från 1982 var att den svenska abortlagen från 1975 blivit föremål för kritik från konservativt håll. Några år hade gått sedan en av kvinnorörelsens allra största segrar och några politiker, bland andra den dåvarande statsministern Torbjörn Fälldin, uttalade sig offentligt om att de var emot den nya abortlagen. Fälldin sa sig föredra en återgång till de tidigare lagarna som endast tillät abort i de fall då kvinnan blivit våldtagen eller då graviditeten ansågs farlig för kvinnans hälsa i ett tal han höll i pingstkyrkan hösten 1980. Politikernas uttalanden välkomnades av konservativa och kristna grupper och blev, enligt författarna till *Rätten till abort förr och nu*, startskottet till en intensiv debatt om aborträtten. Idéhistorikern Lena Lennerhed som forskat om abortens historia i Sverige under 1900-talet menar dock den offentliga abortdebatten ”kom och gick under 1980-talet, men knappast [kan] betecknas som intensiv.” (Lennerhed 2011). Lennerhed menar vidare att många på den tiden intagit en avvaktande hållning i början, i väntan på mer kunskap och erfarenhet av den fria aborten. Hon spekulerar även om anledningen till ”att inte feministiska organisationer eller RFSU lyfte fram och diskuterade abortfrågan mer än man gjorde” och föreslår att antingen var man ”tillfreds med den rådande ordningen eller att man var oroliga att förlora vad man hade uppnått” (ibid). *Rätten till abort förr och nu* från 1982 kan

utifrån Lennerheds beskrivning eventuellt ses som ett viktigt (och sällsynt?) oförbehållsamt feministiskt försvar av aborträtten i en tid när många teg och höll låg profil.

Här kommer jag dock inte diskutera den första utgåvan utan reflektera över Barbro Davidsons och Eva Schmitz nya och till stor del omarbetade version av boken som kom ut nu i början av 2023. Även under 1990-talet och senast mellan 2015 och 2018 utsattes aborträtten för attacker från konservativt håll. Det växande motståndet mot aborträtten globalt utgör kontexten för denna återutgåva.

Den svenska historien kan i mångt och mycket beskrivas som en framgångssaga ur ett feministiskt perspektiv, ”för varje gång som lagen [från 1975] ifrågasatts, via utredningar eller politiska initiativ, har stödet för den svenska lagstiftningen ökat i befolkningen.” Erfarenheter av större eller mindre motståndsvågor i Sverige de senaste årtiondena tillsammans med det som händer i andra länder visar dock att de vunna rättigheterna undergrävs och hotas med jämna mellanrum. ”Historiekunskapen är nödvändig” skriver Davidson och Schmitz, ”särskilt eftersom många unga kvinnor idag tror att aborträtten är säkrad för evigt.” För en åttiotalist som mig själv vars politiska attityder började ta form kring millenniumskiftet och som så småningom odlade fram ett feministiskt förhållningssätt till världen, så framstod aborträtten som en icke-fråga, besläktad med rösträtten – det vill säga, som del av en feminismens historia. Jag kan således konstatera att författarnas uppmaning om att komma ihåg att historiska kamper och segrar som känns orubbade kan vila på tunn is, känns (i efterhand) träffande. Mycket har också hänt de senaste åren för att påminna oss om detta.

Som författarna påpekar är stödet för den nuvarande abortlagstiftningen högt i Sverige bland allmänheten och inget riksdagsparti driver frågan om en inskränkning av aborträtten. Det samma gäller för det mesta i den övriga Norden – där det liksom i många länder i Europa och USA antogs ny och mer liberal abortlagstiftning på 70-talet – till stor del tack vare den kraftiga feministiska mobiliseringen i frågan under den tiden. Det finns dock skillnader: I Norge har aborträtten, vilken sedan länge är kopplad till 12 veckor jämfört med 18 i Sverige, stramats åt 2019 med inskränkning av gravidas rätt att abortera del av fostren när det handlar om en flerbördsgraviditet (*Arbetaren* 14. Juni 2019) medan det på Island samma år antogs en ny abortlag

som ökade gravidas självbestämmerätt. Den isländska lagen från 2019 inkluderar fri abort till och med vecka 22 och det lagliga begreppet för ingreppet abort ändrades från det moraliskt laddade *fóstureyðing* (fosterfördrivning) till det mer neutrala *þungunarrof* (havandeskapsavbrott) (*Lög um þungunarrof*, 2019, nr.43).

Men som Davidson och Schmitz nämner, även om aborträtten inte känns märkbart hotad i Sverige i dag så växer abortmotståndet globalt och det är tydligt att motståndet, som organiseras även internationellt, verkar ha stora finansiella resurser för att driva sin propaganda. Förutom det omstridda upphävandet av Roe vs Wade – USA:s högsta domstols tongivande fall som i 50 år varit föredömet för den amerikanska statens legala ram vad gäller aborträtten – så har vi bevittnat grova restriktioner av reproduktiva rättigheter i flera delar av världen. Ett uppmärksammat fall är förstas Polen – där partiet Lag och rättvisas hot om totalförbud 2016 provocerade fram en mobilisering i massiv skala när kvinnor i Polen blåste till en generell kvinnostrejk i försvar för reproduktiva rättigheter. Den så kallade Black Monday, dagen då kvinnor gick ut och demonstrerade i Polen under beteckningen strejk, blev startskottet för en global kvinnostrejksrörelse som fokuserar bland annat på våld mot kvinnor, försvar av reproduktiva rättigheter och kritik av ekonomiska orättvisor. Aborträtten framstår alltså idag som högaktuell och föremål för politiska strider, vilket i sin tur påminner om denna rättighets både konkreta och symboliska betydelse för den feministiska kampen för självbestämmande, frihet och liv.

De två första kapitlen i *Rätten till abort förr och nu* är en historisk översikt av abortpraktiker, ideologier och motstånd i ett övergripande europeiskt perspektiv från antiken till i dag och avslutas med lagstiftningens utveckling i Sverige. Framställningen är tydligt feministisk och betonar hur abortmotstånd inte går att särskilja från ideologier bakom könsbaserat förtryck. Davidson och Schmitz beskriver hur barnbegränsning sedan antiken varit en del av livet: ”Kvinnor har blivit gravida i alla tider, även när de inte velat, orkat eller kunnat ta emot ett barn. Kvinnor har i alla tider gjort aborter och försökt skydda sig mot ovälkomna barn genom barnbegränsning”. Sedan betonar författarna de patriarkala, religiösa och ekonomiska krafterna som med hjälp av kyrka och stat ”agerat när de kunnat för att förvägra kvinnorna rätten att själva bestämma över sin förmåga att föda barn”. Läsaren får ta del av att häxjakten från slutet av 1300-talet och

ARTIKELFÖRFATTARE

Valgerður Pálmadóttir

är doktor i idéhistoria vid Islands Universitet. Hennes avhandling handlar om kvinnotribunaler från 1970-talet till 1990-talet.

”För en åttiotalist som mig själv vars politiska attityder började ta form kring millenniumskiftet och som så småningom odlade fram ett feministiskt förhållningssätt till världen, så framstod aborträtten som en icke-fråga, besläktad med rösträtten – det vill säga, som del av en feminismens historia.”

fram till 1700-talet i stort sett handlade om en maktkamp över det reproduktiva arbetet och kunskapen om hur det kan kontrolleras. Tesen är att många av de kvinnor som anklagades och dömdes för häxkonst var verksamma som barnmorskor och tillhandahöll viktig kunskap om barnbegränsning och att ”med häxprocesserna utrotades viktiga delar av de medeltida kvinnornas samlade gynekologiska vetande.” De historiska häxjakterna för tankarna till i situationen i dagens Europa – för några veckor sedan dömdes Justyna Wydrzyńska i polsk domstol för att ha hjälpt en gravid våldsutsatt kvinna att få tag på abortpiller (Amnesty, 2023).

Det tredje kapitlet, *Tvång, förbud och illegala aborter* är en genomgång av hur det står till med

abortlagstiftning och politik i ett antal länder som tillsammans representerar alla kontinenter och visar på många sätt en dystert bild. Denna del som även tar mest utrymme i boken ger läsaren en stark känsla av vikten att visa global solidaritet i abortfrågan. Fjärde kapitlet består av en diskussion av den nuvarande lagstiftningen i Sverige, medicinsk information om olika typer av abortmetoder och en del etiska reflektioner och en sympatisk diskussion om de olika känslor och situationer som de abortsökande kan befinna sig i. De sista två kapitlen utgörs av en kartläggning och analys av abortmotståndet historiskt och i dag. Tillsammans ger de upphov till en klar men skrämmande läsning om det som kokar under ytan.

Rätten till abort förr och nu är skriven i tillgänglig och pedagogisk men även agiterande stil. Argumenten är väl underbyggda med referenser till forskning på området, berättelser om och av abortsökande kvinnor kombinerade med olika typer av fakta och politiska analyser. Davidson och Schmitz återkommer genomgående till det faktum att den faktiska aborträtten, möjligheten att kontrollera den egna reproduktionen, är och alltid har varit en klassfråga. När denna grundläggande rättighet avskaffas lagligt eller i form av en praktisk otillgänglighet – på grund av ideologi eller brist på social subvention av kostnader – så är det de som står längst ner i den ekonomiska hierarkin som är de största förlorarna. <<

Källor

Alpingi, Lög um þungunarrof, 2019, nr.43 <https://www.althingi.is/altext/149/s/0521.html>

Amnesty International, 2023, Justyna döms för medhjälp till abort i Polen

<https://www.amnesty.se/aktuellt/justynas-domshjalp-till-abort-i-polen/>

Lena Lennerhed, 2011, Frenesi i abortdebatten, *Ottar* nr 3, 2011 <https://www.ottar.se/frenesi-i-abortdebatten/>

Johan Apel Röstlund, 2019, Inskänkt aborträtt i Norge oroar, *Arbetaren* nr. 46 2019 <https://www.arbetaren.se/2019/06/14/inskrankt-abortratt-i-norge-oroar/>

BARBRO DAVIDSON • EVA SCHMITZ
RÄTTEN TILL ABORT FÖRR OCH NU
Bokförläggarna Röda Rummet, 2023.

Få samtida filosofers ansikten är så kända som Slavoj Žižek. Men bakom de yviga gesterna, de karaktäristiska sniffande lätena och de spektakulära, ibland skandalösa, kommentarerna till politiska frågor döljer sig ett lika egensinnigt som viktigt bidrag till den politiska teorin. I detta bidrag till serien samtida marxistiska tänkare introducerar Ludvig Sunnemark Žižek och hans idéer om ideologi och subjektivitet.

A close-up portrait of Slavoj Žižek, a man with a grey beard and hair, wearing a red t-shirt. He is looking slightly to the right of the camera with a serious expression. The background is dark and out of focus.

Žižek

En häst utan ryttare

Någ som framstår som närmast obligatoriskt att nämna i alla texter som försöker introducera Slavoj Žižek är att han ofta benämns som "the Elvis of cultural theory". Med detta menas att han har en stjärnstatus och en offentlig persona som få vänstertänkare idag – eller någonsin för den delen – kan mäta sig med. Hans böcker hamnar på bästsäljarlistor, han uppträder inför utsålda teatrar och aulor varhelst han håller föredrag, och deltar flitigt i massmedia, TV och film. Det är både lätt och svårt att förstå varför. Han bidrar ofta med tankeväckande – och inte sällan kontroversiella – synpunkter på samtida politiska utvecklingar. Hans resonemang är ofta fullproppade med underhållande populärkulturella referenser och obscena skämt. Hans över lag excentriska och buttra personlighet är svår att tycka illa om.

Samtidigt är Žižeks egentliga politiska tänkande – bortom debattinlägg och tv-soffor – notoriskt svårförståeligt och svårsammanfattat. Utöver att han är oerhört produktiv så frångår han i sina texter ofta medvetet konventionell akademisk disposition; snarare än att lägga fram systematiska argument utifrån tydligt formulerade frågeställningar redogör han sina resonemang som en slags associativ kedja. Därtill utgör hans primära filosofiska referenspunkter – Hegels idealism, Lacans psykoanalys, och den västmarxistiska ideologikritiken – några av den västerländska idéhistoriens mest avancerade och svårgenomträngliga tankegods. Samtidigt är det detta tänkande som ligger till grund för hans politiska uttalanden, liksom hans akademiska inflytande, vilket är minst lika stort som hans populärkulturella popularitet; den excentriska stilen och den specialiserade begreppsapparaten är motiverad just eftersom Žižeks projekt syftar till att etablera en genomgripande kritik av den sociala verkligheten, både som föreställning och som historisk realitet. För ett så grundläggande ifrågasättande, gjort i polemik med såväl den rådande kapitalismens gängse föreställningsvärld som de senaste trettio årens mest framstående vänstertänkare, krävs en stilistik och en begreppsapparat som frångår det konventionella. I denna text ska jag försöka ge en kort och koncis introduktion till hans syn på *ideologi* och *subjektivitet* – två begrepp som för honom är oerhört centrala – just i syfte att redogöra för hans fundamentala kritik av den sociala verkligheten. Innan allt detta är det emellertid på sin plats med en kort biografi.

Kort biografi

Slavoj Žižek föds 1949 i Ljubljana, som då är en del av socialistiska Jugoslavien. Han börjar studera filosofi på universitetet i Ljubljana i slutet på sextioalet, under en period av relativ liberalisering av den jugoslaviska kulturella och intellektuella miljön. Žižek är under sina kandidat- och masterstudier huvudsakligen intresserad av Frankfurtskolans ideologikritik men vänder sig under det sena sjuttioalet, tillsammans med de jämnåriga studiekamraterna Mladen Dolar och Rastko Močnik, till anti-humanistisk marxism, representerad av framför allt Louis Althusser, och Jacques Lacans psykoanalys, vilket grundlägger det som senare kommer att kallas för den Ljubljanska psykoanalytiska skolan. Efter sin doktorsexamen 1981 tar Žižeks intresse för psykoanalys honom till Paris, där han studerar under Lacans svärson Jacques-Alain Miller och skaffar sig en andra doktorgrad 1985. Här genomgår han också själv en omfattande psykoanalys.

Det resterande åttiotalet blir Žižek också en centralfigur i den demokratiska oppositionen mot den rådande Jugoslaviska socialistiska regimen, som efter Titos död blivit alltmer instabil och repressiv. Genom sin verksamhet på universitetet i Ljubljana och sitt aktiva skrivande för bland annat studenttidskrifter är Žižek drivande i rörelsen och aktivt engagerad för avskaffandet av den socialistiska diktaturen och införandet av parlamentarisk demokrati. Under Sloveniens första presidentval 1989 står han som det Liberala Demokratiska Partiets kandidat, men lyckas bara få 9,68% av rösterna.

1989 släpper Žižek också sin första bok på engelska, *The Sublime Object of Ideology*. Boken blir snabbt omdiskuterad för sitt excentriska sammanförande av tysk idealism, strukturalistisk marxism och lacaniansk psykoanalys, sin polemik mot samtida "postmoderna" vänstertänkare, och sina vidlyftiga och illustrativa exempel från populärkultur. Det är med andra ord med detta verk som Žižek grundlägger sitt akademiska, politiska, och kulturella inflytande, och de teman som introduceras i *The Sublime Object* blir sedermera vägledande för majoriteten av Žižeks senare verk. Žižek följer upp *The Sublime Object* med ett dussintal böcker under nittiotalet och etablerar sig gradvis som en central röst inom samtida vänsterteoretiska debatter och blir flitigt refererad till av periodens humanister och samhällsvetare.

Under denna period är Žižek i huvudsak upptagen med att popularisera och vidareutveckla Lacans psykoanalys, bland annat genom filmanalys, vilket han gör med besked. Det är senare, framför allt under det tidiga tjugohundralet, som Žižek vänder sig mot mer explicit politiska teman. Då börjar Žižek skriva böcker som inte enbart rör sig kring rent teoretiska debatter inom de psykoanalytiska och ideologikritiska fälten; med bland annat *Welcome to the Desert of the Real* (2002), *Iraq: The Borrowed Kettle* (2004), *Violence* (2008), *First as Tragedy, Then as Farce* (2009), och *Living in the End Times* (2010) börjar han gå i mer aktiv dialog med samtida sociala och politiska rörelser, såsom den globala rättviserörelsen, klimatrörelsen och Occupy Wall Street-rörelsen, och bidrar med insiktsfulla kommentarer om samtida politiska utvecklingar. Det är också under denna period som hans massmediala och populärkulturella status byggs upp: utöver att delta flitigt i TV-program och debatter så tar han plats på vita duken, i filmerna *Žižek!* (2005), *The Pervert's Guide to Cinema* (2006) och *The Pervert's Guide to Ideology* (2012), vilket bidrar till ett kändis-skap långt bortom akademien.

På senare år har världsomspännande föredragsturnéer och massmediala framträdanden kommit att dominera Žižeks gärning. Under samma period har den dagspolitiska delen av hans tänkande därför kommit att få ett visst företräde, även om verk som *Less Than Nothing* (2012) och *Absolute Recoil* (2014) också vidareutvecklat de rent filosofiska aspekterna av hans tänkande ytterligare. Här har Žižek också gjort sig känd för uttalanden som av många upplevs som kontroversiella och provocerande. Exempelvis sa Žižek inför 2016 års amerikanska presidentval att han föredrar Donald Trump framför Hillary Clinton, vilket väckte stor uppmärksamhet. Žižek förklarade senare att han enbart tyckte detta då han såg valet av Trump som potentiellt fruktbart för uppbyggandet av en stark vänsteropposition, men att han också

ångrat sitt uttalande. Också Žižeks diskussion om invandringsvägen till Europa under 2015 har varit kontroversiell, även om han i grund och botten ser sig som tydlig försvarare av solidaritet med utomeuropeiska flyktingar och invandrare. Även den mycket märkliga ”debatt” som Žižek hade med Jordan Peterson i Toronto 2019 kan nämnas som exempel på Žižeks tendens till uppmärksamhetstörstande och provocerande mediaframträdanden. Inför en aula fullproppad med fan boys debatterade Peterson och Žižek begreppet ”lycka” i förhållande till kapitalism och marxism, där Peterson antogs företräda kapitalismen och Žižek marxismen. Även om detta är en i grunden märklig utgångspunkt för debatt (då kapitalismen är ett reellt existerande samhällsekonomiskt system och marxismen är en metod för samhällsanalys och -kritik) så blev det också snabbt uppenbart att det fanns föga grund för fruktbar dialog. Petersons mycket bristfälliga förståelse av marxism bemöttes av en ovilja från Žižek att helt och hållet identifiera sig med marxismen som filosofisk strömning, vilket ledde till mängder av missförstånd och sidospår.

Istället för att fastna vid dagspolitiska uttalanden, mediastunts, och provokationer ska jag i den här texten ägna mig åt frågan om hur Žižek förstår sina två mest centrala begrepp: ideologi och subjekt. Detta inte bara för att presentera en Žižek som för vissa kanske är okänd, utan också för att det är inom detta område som Žižeks bidrag faktiskt är som störst: förutom en nyutveckling och popularisering av Hegel och Lacan bidrar Žižek med en genomgripande och iögonfallande kritik av den sociala verkligheten, vars relation till konkret politisk praktik är omdiskuterad, ambivalent och därför också intressant. För detta har jag i huvudsak riktat in mig mot Žižeks mest substantiella filosofiska böcker, först och främst *The Sublime Object of Ideology* (1989) och *The Ticklish Subject* (1999). Redogörelsen kan emellertid sägas vara giltig för Žižeks filosofiska projekt i stort. De teman och positioner han ständigt återkommer till var hyfsat välutvecklade redan i *The Sublime Object* och som såväl han själv som hans kritiker återkommande påpekar så skriver han ständigt samma bok, om och om igen.

Žižek som marxist

Žižeks filosofiska gärning består – som antytts ovan – i att utveckla en triangulär dialog mellan tysk idealism (främst såsom den uttrycks av GWF Hegel), västmarxism (främst den ideologikritiska traditionen, från Theodor Adorno till Fredric Jameson, via Louis Althusser), och (kanske framför allt) Jacques Lacans psykoanalytiska skolbildning. Flertalet gånger i sina böcker skriver Žižek att det i huvudsak handlar om att fördjupa den ideologikritiska traditionen med hjälp av insikter från Lacan, samt att återaktualisera Hegels historie- och subjektfilosofi genom att placera denna i dialog med Lacan – två delprojekt han uppfattar som oupplösligt integrerade och ömsesidigt förstärkande.

Žižek är med andra ord ingen traditionell marxist. Det är till och med tveksamt om man kan betrakta honom som marxist i första hand. Även om Karl Marx och senare marxistiska tänkare förekommer som centrala referenspunkter i de flesta av hans verk så får de ofta se sig korrigerade av Žižek, med hjälp av insikter hämtade från Lacan och Hegel. Den marxism som Žižek använder sig av och bekänner sig till är också relativt frikopplad från Marx ekonomiska vokabulär. Žižek diskuterar sällan rent ekono-

miska förändringar i det samtida produktionsättet, och när han väl gör det så är det oftast i mycket generella ordalag. Diskussioner kring, säg, formell och reell subsumption, konstant kontra variabelt kapital, eller profitkvotens fallande tendens är sällan förekommande i Žižeks böcker. Men detta skall inte ses som ett ekonomiskt ointresse eller okunskap hos Žižek. Det finns teoretiska anledningar till dessa val, vilka ligger till grund för hans förståelse av ideologi. För Žižek är nämligen inte Marx stora innovation att han genom sin kritik av den politiska ekonomin *avslöjar* de faktiska sociala relationer och arbetsförhållanden som gömmer sig bakom varuformens illusoriska sken. Innovationen består snarare i hur Marx beskriver hur en sådan förmodad illusion – varufetischismens ”magi” och varuutbytets reella abstraktioner – kan bli socialt verksam just i egenskap av illusion. Som Žižek skriver i *Violence* (2007: 11, min översättning):

Marx poäng är inte i huvudsak att [...] demonstrera hur varornas teologiska vansinnesdans faktiskt uppstår ur det ’verkliga livets’ antagonismer. Snarare är hans poäng att en ordentlig förståelse av den förra (den materiella produktionens och det mellanmännsliga samspelets sociala verklighet) är omöjlig utan en förståelse av den senare: det är kapitalets självpropellerande metafysiska dans som styr, som är nyckeln till verkliga utvecklingar och katastrofer. Däri ligger kapitalismens grundläggande systemiska våld.

Själva *avslöjandet* är för Žižek en nödvändig men i slutändan ganska banal insikt. Det verkligt intressanta existerar i länken mellan ”de verkliga relationerna” och ”illusionen” som ämnar täcka över dem: varför ger de ”verkliga” relationerna upphov till just denna illusion och hur kan illusionen bli verksam som social struktur, givet de betingelser som denna länk mellan verklighet och illusion sätter? Det är mångt och mycket via en sådan Marxläsning som Žižek bygger upp sin ideologikritik. Frågan om ideologi är för Žižek en fråga om hur något som i slutändan är fiktivt, illusoriskt eller abstraherat – exempelvis varufetischismen eller pengaformens abstraktioner – likväl kan ges makt att strukturera hela den sociala verkligheten, inte sällan *samtidigt* som en stor del av människorna i samhället förstår att det handlar om just illusioner eller falskheter. Vi vet att pengar egentligen bara är papper, mynt, och siffror i datorsystem. Vi vet att det handlar om en våldsam abstraktion från egentliga processer av arbete och produktion. Samtidigt agerar vi, reflexmässigt och kontinuerligt, som om pengarna faktiskt har de magiska och fetischistiska egenskaper som vi vet att de egentligen inte har. Ideologin är för Žižek namnet på det underliggande raster av den sociala verkligheten som orsakar detta beteende, bestående av fiktioner, abstraktioner, och illusioner som likväl är högst reella i den mån de får oss att handla på särskilda vis.

Ideologin representerar här en fundamental symbolisk och affektiv ordning utan vilken samhället är omöjlig att föreställa sig. Den föreskriver särskilda sätt att handla och installerar värdesystem, prioriteringar, och begär, huvudsakligen på en nivå bortom vårt medvetna resonerande. Varför är samhället omöjligt att föreställa sig utan denna ordning, enligt Žižek? För att svara på detta behöver vi ge oss in på Žižeks förhållande till Lacan. Därigenom kan vi också få en mer grundlig förståelse av hans syn på ideologi och subjektskap.

Ideologi som symptom

För att förenkla det något kan det sägas att Lacan menar att människan till sin natur är en ofullständig och fragmentarisk varelse, driven av drifter som aldrig helt kan tillfredsställas. I och med detta kännetecknas det mänskliga subjektskapet i grunden av *negativitet*, av brist på enhet och självidentitet. Alla föreställningar om självförståelse, enhet, och identitet (kort och gott, om ett helhetligt ”jag”) kan på grund av detta bara pådyvlas oss utifrån – som bilder, fantasier, eller subjektspositioner, inom ramarna för det som Lacan kallar det *imaginära* och *symboliska*. Detta medför emellertid att varje enskild människa ofrånkomligen blir alienerad inför sig själv samt att hen tvingas avstå den njutning (*jouissance*) som är associerad med de ursprungliga, undermedvetna drifterna. Varje föreställning en person har om sig själv, om sin egen identitet och existens, har sitt ursprung i något som är hen externt, som per definition måste underkuva hens undermedvetna drifter och sätta in hen i ett koherent sammanhang. Denna process är, enligt Lacan och Žižek, att betrakta som en slags kastration. Den frambringar en fundamentalt instabil struktur: de positioner, identiteter, bilder och egenskaper som pådyvlas mig kan omöjligt överskriva och stilla de drifter som präglar subjektivitetens urtillstånd. Vi söker ständigt kompensera för den saknad och alienation som är grundvillkoret för vår sociala existens: vi söker hela tiden efter det tillstånd av enhet och njutning som är associerat med det ursprungliga subjektskapet. Denna saknad, som ligger till grund för en stor del av våra begär och handlingar och som ständigt manipuleras och utnyttjas av ideologisk-politiska system och av konsumtionssamhället under kapitalismen, benämns av Lacan och Žižek som *l’objet petit a* (denna franska term översätts normalt inte, men skulle i direkt översättning till svenska bli ”objektet lilla a”). Just på grund av att denna saknad aldrig helt och hållet kan repareras – våra begär söker ständigt efter ett förlorat imaginärt objekt som aldrig kan återfinnas – så hotar det traumatiska tomrum som är människans kärntillstånd, det som Lacan benämner som *det Reala* och som för Žižek utgör subjektets ursprungliga position, alltid att återvända och destabilisera varje social position.

Som ren varelse betraktad saknar människan därför förmåga till socialt agentskap. I sig själv är människan bara ett stort tomrum, en stor brist, vars begär efter självförverkligande aldrig kan realiseras. För att ens kunna agera socialt, och därmed kunna bilda ett samhälle, är det nödvändigt att människor förses med en subjektsposition – en identitet med tillhörande roller, värderingar, och begär, given utifrån en språklig meningsstruktur och ett övergripande ideologiskt system – som kan förringa eller förtränga denna ursprungliga brist och förse oss med begärsobjekt som tillfälligt kan ersätta *l’objet petit a*. Likt hur en neuros fungerar som ett *symptom* som på en och samma gång slätar över och signalerar förekomsten av ett underliggande trauma blir ideologins funktion här att ”erbjuda oss den sociala verkligheten som sådan som en flykt från en slags traumatisk, real kärna”. Samhället blir därför bara *möjligt* i den mån ideologin träder in som ett supplement, en högst fragil undermedveten sammansättning för socialt handlande pådyvlat oss av institutioner och materiella strukturer, tillhandahållandes roller, föreställningar, och logiker, i syfte att avleda oss från varandets ursprungliga negativitet och in i en greppbar men i slutändan illusorisk socialitet. Det som ger ideologin dess makt och

roll springer därför *just ur* dess fiktiva, illusoriska eller abstraherade natur. Dess funktion framträder inte *trots* dessa egenskaper. Det är *just på grund av* att den kan skapa en verksam illusion, att den möjliggör en sublimering – en omvandling av otillåtna impulser till ett socialt och kulturellt accepterat skapande – av subjektets grundläggande ofullständighet och dess tillhörande drifter, som ideologin blir verksam.

Men *just på grund av* detta är varje ideologi också per definition ofullständig, liksom de subjektspositioner den placerar oss i och de begär och beteenden som den installerar i oss. Den kan aldrig helt och hållet sublimeras eller släta över det Reals traumatiska kärna och kommer alltid att frambringa interna mot-sägelser som riskerar att hota den inifrån. I likhet med Ernesto Laclau och Chantal Mouffe använder Žižek ordet ”antagonism” för att beteckna dessa motsättningar och begränsningar som hotar att undergräva varje ideologi, vilket därmed också kopplar ideologins ofullständighet till politiska strider och möjligheter. Ur ideologins sprickor och ofullständigheter, menar Žižek, finns nämligen möjligheter för ideologikritik.

Allt detta kan tyckas likna subjektfilosofin hos poststrukturalistiskt influerade tänkare som Ernesto Laclau och Judith Butler, som med enfasett menar att varje social identitet, liksom de ideologier och meningssystem de är inbegripna i, aldrig till fullo kan införliva de kroppar de försöker adressera. De sociala meningssystemen kommer alltid att stöta på motstånd och rivaliserande meningssystem som undergräver dess försök att till fullo beteckna och bestämma det sociala fältet. För Žižek är dock ursprunget till ideologins misslyckande att till fullo tilltala och införliva subjekten inte primärt *historiskt* – det vill säga, ideologins brister uppstår inte ur historiskt situerade kamper mellan hegemoni och subaltern subjekt, mellan över- och underordnade kollektiv. Snarare är ideologins gräns given utifrån subjektets *grundläggande* och *eviga* ofullständighet.

Allt detta betingar Žižeks förståelse av ideologikritik, som är väsensskild från den ”traditionella” marxistiska ideologiförståelsen. Enligt den traditionella förståelsen kretsar ideologin kring ett *falskt medvetande*, kring falska föreställningar, övertygelser, och lojaliteter som via media och utbildningssystem installeras i arbetaren för att se till att hen inte inser sanningen om hur hen exploateras av kapitalisterna. En ideologikritik blir enligt denna syn synonym med att rasera falska föreställningar om samhället i syfte att bereda väg för en insikt om samhällets verkliga beskaffenhet. Žižek motsätter sig detta av i huvudsak två anledningar. För det första är frågan om huruvida ideologin är sann eller falsk irrelevant. Som beskrivits ovan är ideologin verksam på en omedveten nivå, bestående av meningssystem, roller, och begär som är nödvändiga för att samhället ens ska vara möjligt. För denna funktion spelar det ingen direkt roll huruvida ideologin kretsar kring en evig tillväxtsnorm, en allsmäktig solgud, eller vetenskaplig socialism – det viktiga är att den förmår människor att handla på ett förutsägbart sätt som upprätthåller samhällets systematik, tjänar dess maktrelationer, och reproducerar ideologins imaginära funktion, såsom den beskrivits ovan. Som jag visade tidigare med exemplet om pengar spelar det därför heller ingen direkt roll huruvida de sociala ak-

törerna aktivt tror på ideologin. Det som spelar roll är dess reflexiva och kontinuerliga handlande. Ideologin *fungerar* inte genom att *förvränga* den sociala verkligheten. Dess funktion är att konstituera den sociala verkligheten som ett tänkbart, men ständigt bristfälligt, objekt. För det andra så förutsätter den ”traditionella” marxistiska ideologikritiken att vi kan sträva mot ett ideologilöst samhälle och att vägen dit åtminstone delvis går via ett avtäckande av samhällets egentliga relationer. Žižek menar i kontrast till detta att vi aldrig kan ställa oss utanför ideologin, varken som samhälle eller som en analytisk positionering. I själva verket utgör varje uttalande som påstår sig vara ”ideologilöst” ett ideologiskt uttalande *par excellence*. Ideologin är en nödvändig förutsättning för socialt agentskap liksom samhället i sig – den kan aldrig helt och hållet frångås. Därför kan vi aldrig heller skapa ett ideologilöst samhälle.

Žižeks ideologikritik kretsar i stället kring ett försök att ”korsa fantasin” – *traversing the fantasy*. Detta syftar som sagt inte till att redogöra för samhällets egentliga relationer, och därigenom dekonstruera ideologin. Det är snarare en process som motsvarar den psykoanalytiska analysprocessen och syftar till att få oss att inse att ideologins föreslagna objekt, handlingsmönster, och samhälleliga mål i själva verket är tillfälliga och fragila lappverk. Den syftar till att få oss att se den ”grundläggande fantasi” som vår förbindelse till ideologiska meningssystemen utgör som just en fantasi. Detta sker i huvudsak genom ett slags perspektivskifte (en ”parallax view”) som tillåter oss att se hur ideologins Stora Andre (dess Gud, parti, osynliga hand, et cetera) också är splittrad av begränsningar och ofullständigheter och att den Store Andre därför inte kan ge oss tillgång till *l'objet petit a* på det sätt som vi önskar. Snarare, inser vi, är vår relation till den Store Andre konstruerad genom *fantasin* om *l'objet petit a* – fantasin att vi genom att koppla oss upp mot ideologin kan ersätta den njutning som karaktäriserar det försymboliska stadiet. Detta innebär, enligt Žižek, per definition en slags ”subjektiv destituering” – en mycket smärtsam process varvid vi tvingas konfronteras med vår grundläggande ofullständighet, där vi tvingas inse att våra identiteter och grupp-tillhörigheter är godtyckliga och oförmögna att fullständigt omfamna oss. Med denna subjektiva destituering menar Žižek att vi kan ”vidröra det Reala” – genom vår förlust av identitet kastas vi ned i en avgrund där vi kommer nära den osignifierbara eller obeskrivbara upplevelse av total negativitet som *det Reala* utgör.

Översatt till något mer konkreta politiska termer kan detta sägas innebära två sammanlänkade slutsatser. Dels den immanenta kritiken, en närläsning av och interaktion med ideologiska texter och institutioner, där vi kan spåra just dess bristfälligheter och motsättningar – alltså dess oförmåga att skapa en vattentät fantasi om samhället – vilket liknar insikten om den Store Andres oförmåga att ge oss tillgång till *l'objet petit a*. Dels den genuint historiska och politiska *Handlingen (the Act)*, en våldsam, revolutionär process som möjliggör ett historiskt brott och utsätter en given ideologisk ordning för en total omkastning, vilket liknar upplevelsen av ”subjektiv destituering” som Žižek beskriver. Sådana handlingar är, enligt Žižek, det enda som kan frambringa egentlig social förändring.

Det finns emellertid ingen nödvändig koppling mellan dessa slutsatser. Genom den förra kan vi identifiera samhällets konstitutiva brister och motsättningar och därigenom utsätta den rådande ideologin för kritik och spåra möjliga öppningar för uppror. Däremot kan den immanenta kritiken aldrig helt staka ut riktningen för den politiska Handlingen. Den politiska Handlingen ser Žižek, i linje med exempelvis Walter Benjamin och Alain Badiou, som något i grund och botten oförutsägbart – ett historiskt skeende som helt bryter med den föregående sociala logiken och som därmed inte kan spåras inom den. *Efter* att ett sådant skeende ägt rum kan vi emellertid se dess förutsättningar och föregångare. I själva verket kan en Handling sägas utgöra en upprättelse för alla föregående revolutionära projekt och organiseringsvägar. Däremot ligger det i Handlingens natur att den slår upp en spricka i den sociala och ideologiska ordningen och exponerar den för en radikalt oförutsägbart och icke-linjär tidslighet. Detta är detsamma som ett ”vidrörande av det Reala” som Žižek menar karaktäriserar ”korsandet av fantasin” – den rådande sociala ordningens beständighet raderas och exponeras för en radikal öppenhet, varvid ett nytt ideologiskt system kan ta vid.

Avslutning

Även om Žižek kanske främst gjort sig känd för allmänheten genom sitt kommenterande av dagspolitiska skeenden och samtida politiska rörelser har han kritiserats för en viss brist på stadga och konkretion i sitt egentliga politiska tänkande, särskilt vad gäller hans svar på Lenins centrala fråga om *vad som bör göras* – frågan om egentlig politisk organisering, om att konstruera stridbara politiska subjekt, om att analysera, kritisera och mobilisera utifrån det rådande systemets konstitutiva konflikter. Som framgått ovan utgår Žižek i huvudsak från psykoanalytiska kategorier även när han försöker grundlägga en teori för politisk förändring. Dessa kategoriers konkreta politiska motsvarigheter kan tyckas relativt svårgräpbara. Vad ska vi göra med ett tal om att ”frikoppla oss från fantasin om *l'objet petit a*” när vi försöker organisera vår arbetsplats eller vårt grannskap?

En liknande kritik kan också riktas mot Žižeks tal om den politiska Handlingens totala oförutsägbart, särskilt när denna läses mot hans ofta skoningslösa kritik av samtida sociala rörelser och dess förmodade oförmåga att uppnå någon egentlig förändring. Riskerar inte allt detta att framstå som defaitistiskt och handlingsförlamande? Om revolutionär utveckling knappast kan planeras eller spåras, och om social och politisk organisering som faktiskt existerar först och främst syftar till begränsade förändringar av det rådande systemet på ett sådant vis som i slutändan återskapar dess funktion, vad ska vi då med ideologikritik och politisk organisering till?

Givetvis finns det oerhört mycket mer att säga om Žižeks syn på ideologi (och säkerligen har han en hel rad med dräpande svar på ovan nämnda kritik). Han har trots allt skrivit femtio böcker där han försöker förklara sin syn på saken. Jag hoppas emellertid att redogörelsen här kan erbjuda en grundförståelse för vad Žižek menar när han pratar om ideologi, vad detta har för implikationer för mer konkret politisk verksamhet, samt vad hans relation till marxismen är, och att detta lockar till vidare läsning. <<

Kurderernas kamp, PKK och Rojava

Med Sveriges ansökan om medlemskap i Nato, och det därtill kopplade turkiska kravet att vårt land måste göra mer för att bekämpa ”terrorismen”, har det kurdiska folkets mångåriga kamp för sina rättigheter hamnat i fokus. Få lär heller ha missat Rojavakommittéernas spektakulära aktion med despoten Erdogan hängande som docka upp och ner utanför Stockholms stadshus. Anders Karlsson tecknar en sammanfattande bild över den kurdiska kampen.

Kurdererna är idag, med sitt beräknade antal av dryga 40 miljoner, den största folkgruppen i vår värld som saknar rätten till en egen självständig stat. Själva landområdet Kurdistan, till ytan något större än Sverige, sträcker sig över sydöstra Turkiet, norra Irak, nordvästra Iran, nordöstra Syrien samt en mindre kil in i sydvästra Armenien. I Turkiet uppskattas antalet kurder till 22 miljoner, i Irak 7 miljoner, Iran 8 miljoner, Syrien 2-3 miljoner samt knappt 50 000 i Armenien. Dessutom lever 2-3 miljoner kurder spridda i övriga världen.

Kurdererna räknar sitt ursprung till den indoeuropeiska folkgruppen mederna, vilket kom att bosätta sig i Mellanöstern för 4 000 år sedan. Historiskt sett grupperade man sig kring relativt fragmentariserade stamsamhällen och det är först med 1900-talet som en nationell befrielsekamp tog sin början. Vid denna tid kontrollerades det kurdiska området, förutom det iranska territoriet, av det Osmanska imperiet. Första världskriget innebar dock detta imperiums sönderfall. I svallvågorna av det garanterades kurdererna – i Sevresfördraget 1920 inom Nationernas Förbunds ramar – rätten till självständighet inom ett år.

Detta högtidliga löfte smulades emellertid sönder och samman av de ledande stormakternas egenintressen, där inte minst omfattande nyupptäckta oljekällor i irakiska Mosul hade en avgörande betydelse. I själva verket hade Storbritannien och Frankrike – i det hemliga Sykes-Picot avtalet – delat upp det osmanska imperiet mellan sig. Syrien kom nu att bli franskt mandat och Irak brittiskt. I den ombildade turkiska staten kom samtidigt hårdföra nationalisterna – under ledning av Kemal Atatürk – till makten och i Iran sågs en liknande utveckling under Reza Khans styre. I Lausannefördraget 1923 kom slutligen Kurdistan att styckas mellan Turkiet och Iran samt de då ännu inte självständiga, franska och brittiska protektoraten, Syrien och Irak, vilket kom att inleda en period av ett än brutalare förtryck mot kurdererna.

ARTIKELFÖRFATTARE

Anders Karlsson

ingår i Röda rummets redaktion och är skribent i Internationalen.

Ordspråket ”kurdererna har inga vänner utom bergen” befastes.

Men visst förekom det motstånd och uppror. I den irakiska regionen Sulimani kohandlade Shejkh Mahmoud Berzenji med britterna som utnämnde honom till guvernör. Berzenji själv hyste emellertid andra planer och utropade sig till kurdisk kung. Vad som följde 1924 var massiva brittiska flygbombningar med bland annat kemiska stridsmedel. Ansvarig minister var Winston Churchill som sägs ha utfärdat ordern ”Låt infödingarna smaka på gas!”. Det tjugonde seklet förde annars med sig två kortvariga kurdiska statsbildningar. Den ena var i Turkiet där ett uppror vid Araratbergen 1928 mynnade ut i bildandet av en minirepublik med byn Kurd Ava som huvudstad. Ett samlat angrepp från turkiska och franska styrkor 1930 tvingade dock de kurdiska försvarstrupperna att retirera från bergen. Det andra exemplet utgör Mahabadrepubliken i Iran under en period av elva månader 1946. Upprinnelsen var att Sovjetunionen under andra världskriget slutskede ockuperat norra Iran, vilket gav kurdererna utrymme att konstituera sin republik. Snart ingick dock Sovjet och Iran ett avtal, Röda armén drog sig tillbaka och den iranska statsmakten kunde krossa den kurdiska statsbildningen.

I hela regionen levde kurdererna under svåra omständigheter som i Turkiet efter Atatürks maktkonsolidering 1923:

”Kurderernas tidigare kulturella rättigheter demonterades. Deras språk blev förbjudet att använda i offentliga sammanhang och i rättsväsendet. Lärare fick inte tala kurmanji i skolorna och språket fick inte undervisas som skolämne. Kurdiska sånger fick inte längre sjungas och kulturella högtider som nyåret Newroz kriminaliserades. Nyfödda barn tilläts inte få kurdiska namn och orter döptes om från sina originalnamn till namn på turkiska. De som motsatte sig dessa förbud behandlades som fiender till staten”

(Joakim Medin: ”Kobane – den kurdiska revolutionen och kampen mot IS”, sid. 15).

Likaså under Bathpartiernas arabnationalistiska styren i Irak och Syrien samt under shahväldet i Iran ägde en i stora drag en liknande utveckling rum.

PKK bildas

En svaghet var att det kurdiska motståndet dominerades av konservativa krafter i form av jordägare och stamledare, en elit som inte var intresserad av att koppla den nationella kampen

till något socialt program, som en jordreform, och vilken var beredd att kohandla med de inblandade staternas regimer – högt över det kurdiska folkets fattiga och utsugna flertal. Den mäktigaste beståndsdelarna var partiet KDP, med sitt huvudsäte i norra Irak och ledd av familjen Barzani. Därtill utgjorde de rent diktatoriska styrena i Irak, Iran och Syrien ett svårt hinder för organisering och mobilisering. Den öppning som fanns var i Turkiet, som pendlade mellan perioder av auktoritära- och mer demokratiska styren.

I Turkiet växte vänstern i början av 1970-talet. Det var dock en vänster som, undantaget studentrörelsen, ägnade den kurdiska frågan föga uppmärksamhet. Kurdiska socialister, som försökte sätta den på dagordningen, avvisades vanligtvis som ”nationalister”. Verkligheten påkallade en kurdisk självorganisering där från första början Abdullah Öcalan kom att utgöra en centralgestalt. Öcalan föddes 1949 i byn Ömerli, i en familj som levde under knappa förhållanden. Gripen av tidens vänstervåg sökte han sig till storstadens pulserande radikalism. Öcalan fick jobb i Istanbul, men efter statskuppen 1971 tvingades han fly till Ankara där han studerade statskunskap på universitetet. Året därefter fängslades han efter att ha deltagit i en manifestation. Samtal med andra vänsterrevolutionära medfångar under den sju månader långa interneringen bidrog med ytterligare tändvätska, men väl i frihet frapperades han över hur den turkiska vänstern negligerade kurdfrågan. Tillsammans med andra kurder kom han därför att bilda en egen marxist-leninistisk grupp, som 1975 började kalla sig för ”Kurdistanrevolutionärerna”, men som även var öppen för andra än kurder.

Utvecklingen ledde fram till PKK:s (Kurdistans Arbetarparti) bildande i november 1978. ett parti vars uttalade målsättning var ett självständigt kommunistiskt Kurdistan i sydöstra Turkiet. Medlemmarna lämnade storstäderna och sökte förankra sig i det kurdiska sydost. Den väpnade kampen tog sin början genom att kurdiska feodalherrar attackerades – och i många fall skadades eller till och med dödades. Det var samtidigt som PKK:s gerillakrigare fick utbildning i palestinska DFLP:s träningsläger i libanesiska Beqaadalen. Den därpå följande militärkuppen i september 1980 kom att förstärka repressionen mot hela den turkiska arbetarrörelsen. Naturligtvis gick den nya regimen också hårt åt PKK. Militärfängelset i Diyarbakir blev ökänt för sin fruktansvärda tortyr och mord på

”Från sin fängelsecell började Öcalan att lägga om PKK:s strategi, han utropade en ensidig vapenvila, och tydliggjorde att vapnen hädanefter bara skulle användas i självförsvar.

Dessutom deklarerade han att kampen för ett självständigt Kurdistan inte längre var aktuell.

kurder. För att protestera mot förhållandena begick flera av PKK:s medlemmar spektakulära självmord i fängelset genom att svälta sig till döds. Rörelsens styrka, beslutsamhet och hårdhet lockade till sig nya medlemmar.

Efter år av förberedelser inledde PKK i augusti 1984 ett regelrätt inbördeskrig mot regimens trupper i sydöstra Turkiet. Det blev starten på många år av förtärande våld. Inte enbart militären utan även PKK gjorde sig skyldigt till svåra övergrepp mot civila, när byar som förklarat sig lojala med regimen attackerades. Samtidigt visade PKK prov på sin militära styrka – med 10 000-30 000 aktiva soldater under vapen – en rad samhällen erövrades där man installerade sitt egna styre.

PKK tog aldrig, likt flertalet andra marxist-leninistiska organisationer, ställning i konflikten mellan Sovjet och Kina, men rörelsen var vid denna tid behäftad med tydliga stalinistiska drag, ett auktoritärt styre där det utvecklades en personkult runt Öcalan. I sin bok skriver Joakim Medin att ”dussintals eller hundratals medlemmar som kritiserade hierarkin, misstänktes för förräderi eller ibland bara råkade bryta mot den hårdföra revolutionära disciplinen, blev avrättade. Dagens sympatisörer erkänner ofta att partiet begått dessa dåd, och kallar dem misstag” (s. 26). En faktor bakom att PKK lyckades utveckla – och vidmakthålla – en sådan avsevärd styrka handlade om uppbyggnaden av ett omfattande nätverk i den kurdiska diasporan i Europa. Mediehus etablerades, sympatisörer skapade egna TV-kanaler, var tidiga med att börja använda internet för informationsspridning och bistod med stora penningssummor.. Medin skriver att ”PKK-diasporan samlade årligen in miljontals dollar till rörelsen, genom donationer eller rena beskattningar av privatföretag” (s. 25).

PKK:s omorientering

Från 1979 hade Öcalan och PKK tillåtit att verka med Syrien som högkvarter. Orsaken var att landet låg i konflikt med Turkiet om regleringen av vattenflödet i Eufrat samt om överhögheten i Hatayprovinsen, ett område som fransmännen avträtt till turkarna 1939. Regimen i Damaskus använde sig därför av PKK som ett spelkort i sina försök att sätta tryck på och destabilisera Turkiet, samtidigt som PKK förband sig att vara lojalt med regimen. Allt detta förändrades dock i oktober 1998 när Turkiet och Syrien ingick ett avtal. PKK förbjöds att verka i Syrien och Öcalan kastades ut ur landet. PKK:s ledare flydde från land till land, men ingen ville ge honom politisk asyl. Det hela slutade med att den turkiska säkerhetstjänsten 15 februari 1999 grep honom i Kenya. En rättegång följde där han dömdes till döden, ett straff som senare omvandlades till livstids fängelse. Sedan dess sitter PKK:s ledare fängslad på den turkiska ön Imrali i Marmarasjön.

Från sin fängelsecell började Öcalan att lägga om PKK:s strategi, han utropade en ensidig vapenvila, och tydliggjorde att vapnen hädanefter bara skulle användas i självförsvar. Dessutom

deklarerade han att kampen för ett självständigt Kurdistan inte längre var aktuell. Istället handlade det framgent om att uppnå autonomi i de kurdiska områdena inom de fyra berörda länderna. Öcalans utspel kom emellertid inte riktigt som den blix från klar himmel man hade kunnat tro, redan 1993 hade han börjat resonera i liknande termer. Dock kastade gripandet av Öcalan och den deklarerade kursändringen in PKK i en allvarlig kris. Det beräknas att 1 500 gerillasoldater, inklusive flera högt uppsatta ledare, hoppade av. Men trots allt överlevde PKK; tusentals soldater stannade kvar i de otillgängliga irakiska Qandilbergen, en hård aktivistisk kärna övervintrade i Turkiet och den omfattande diasporan förblev intakt.

År 2005 presenterade Öcalan en mer genomgripande omorientering. De nya politiska målen hämtade inspiration från den amerikanske kommunalisten och eko-anarkisten Murray Bookchin. Öcalans tidigare tankar om autonomi konkretiserades. PKK ville nu skapa en modell av ”demokratisk konfederalism” som gick ut på att decentralisera stater genom lokala självstyren. Inom dessa självstyren förespråkades en form av direktdemokrati där målet var att alla medborgare skulle dras in i den dagliga skötseln av samhället. PKK sökte också förankra sin kamp i alla kurdiska områden genom flera autonoma partier och underorganisationer i Turkiet, Syrien, Irak och Iran, koordinerat med hjälp av paraplyorganisationen KCK. Utvecklingen i Syrien ledde snart till att landet blev organisationens mest väsentliga arena.

Det syriska kriget

I mars 2004 exploderade de kurddominerade delarna av nordöstra Syrien i ett spontant uppror. Upprinnelsen var en fotbollsmatch mellan ett kurdiskt och ett arabiskt lag, vilket utmynnade i ett vilt slagsmål mellan supportrarna. Syrisk polis sköt skarpt med flera döda som följd. Begravningsstågen dagen efter samlade tiotusentals upprörda människor. Polisen sköt återigen skarpt, vilket triggade en massrevolt där en mängd myndighetsbyggnader stacks i brand. Regimen slog brutalt tillbaka i en arresteringsvåg som innefattade flera tusen människor. Året före hade PYD (Demokratiska Unionspartiet) bildats i Syrien, som en del av PKK-paraplyet. PYD var inte drivande i själva upproret, men även när det lagt sig fortsatte man att aktivt utmana regimen. Fram till inbördeskriget 2011 uppgav PYD att 1550 av dess medlemmar arresterats, varav flera torterats till döds.

PYD kom dock aldrig att – med sina väpnade enheter YPG och YPJ (en kvinnoarmé) – ansluta sig till den väpnade oppositionen mot Assads regim. Huvudskälet var att denna, med sina tydliga islamistiska inslag och starka kopplingar till Erdogan och Turkiet, inte erkände kurdernas nationella rättigheter. Istället var man delaktig i bildandet av den så kallade *Samordningsgruppen*, vilken avvisade såväl islamism som väpnad kamp mot Assad och militär västintervention – ”den tredje vägen”. Men ett annat mörkt moln tecknade sig snart vid horisonten.

Kriget mot Islamiska Staten

Från sommaren 2013 kom Islamiska Staten, IS, att utgöra en reellt växande maktfaktor i såväl Irak som Syrien. Sommaren 2012 hade PYD/YPG-YPJ självt utnyttjat regimens rådande svaghetstillstånd och utifrån en folklig massmobilisering lyckats att på fredlig väg driva ut regimen från kurddominerade delar i nordost samt påbörja uppbyggnaden av en egen administration. I januari 2014 kungjordes sedan bildandet av det autonoma området Rojava (västra Kurdistan i översättning) – bestående av kantonerna Aifrin, Jazira och Kobane. Men samhällsbygget fick inte någon längre tid äga rum på fredlig basis. I augusti 2013 utfärdade IS en fatwa mot det kurdiska folket, vilken påbjöd dess krigare rätten att halshugga kurdiska soldater och göra deras hustrur till krigsslavar. Efter att man besegrat den irakiska armén vid Mosul sommaren 2014, och lagt beslag på mängder av avancerat krigsmateriel, gick IS obönhörligt segrande fram i såväl Irak som Syrien.

IS brutala hänsynslöshet är allmänt känd. I augusti 2014 kom yezidierna, en liten folkgrupp i den irakiska provinsen Shingal, att utsättas för rena utrotningsförsöket. IS invaderade huvudorten, varefter män och pojkar skiljdes från kvinnor och flickor. Männen/pojarna ledades bort, halshöggs och kastades i massgravar. Flera av de kvarvarande kvinnorna/flickorna tog i rena paniken sin tillflykt upp på ett berg: ”Snart började de yngsta och äldsta törsta ihjäl i den mer än fyrtiogradiga hettan. Livlösa kroppar staplades i högar. Desperata mödrar rapporterade ha kastat sig ut från höga klippor med sina döende bebisar i famnen. Kurdisk media höll kontakt med de flyende så länge deras batterier i telefonerna räckte, som beskrev helvetesscener och en kamp mot klockan. I det irakiska parlamentet i Bagdad ropade dess enda yezidiska ledamot Vian Dakhil ut en tårfylld bön om hjälp, innan hennes folk fullständigt förintades. Rädda oss! Rädda oss!” (Medin s. 65)

I en samfäll operation slog dock irakiska och syriska kurder tillbaka IS och förhindrade den fullständiga förintelsen.

I nordöstra Syrien vann under hösten 2014 IS allt mer terräng när kurdernas gamla Kalashnikovs inte räckte till mot moderna automatvapen och stridsvagnar. I början av oktober hade IS lagt under sig 80 procent av provinsen Kobane och två tredjedelar av själva centralorten. Men den 8 oktober vände krigslyckan fullständigt. USA började då att intensivbomba islamister inne i själva huvudorten. Hur illa än västimperialisterna tyckte om kurdiska socialister blev det i slutändan en tvingande realpolitik att föredra dem framför IS expanderande kalifat. USA medgav dessutom att YPG-YPJ var ”extremt effektiva på marken”. I slutet av januari 2015 befriades så huvudorten Kobane helt och under resten av 2015 kom IS att drivas ut från nästan hela nordöstra Syrien.

Trots den militära framgången har självklart de syriska kurderna fått betala ett högt pris. Runt 11 000 av dess soldater har stupat – och det samhälleliga lidandet är svårt att ta in i hela dess vidd. Joakim Medin ger talande ögonvittnesskildringar av krigets mänskliga konsekvenser: ”Även gerillan har traumatiserats av kriget. Jag bor på sjukhusområdet i Kobane och delar hus med flera starkt deprimerade YPG- och YPJ-soldater. Torhildan, som har mist sin bästa vän och har svårt att le igen. Shervan, som krigat i tre år och som två dagar i rad drabbas av svåra epilepsianfall och håller på att bita av sig tungan. Båda gångerna måste jag bända upp hans käke och

bära honom till akuten. Personalen misstänker att det är ångestrelaterade symptom” (s. 191). Den stora skammen är att västvärlden nästan inte bidragit alls till Rojavas kostsamma återuppbyggnad, som förutom kriget mot IS även handlar om två regelrätta turkiska invasioner 2018 och 2019, då stora delar av kantonen Aifrin gick förlorat med hundratusentals flyktingar som följd, samt dessutom en mängd turkiska flygangrepp.

Samhällsbygget Rojava

Det är under enorma svårigheter som bygget av ett mer jämlikt och demokratiskt samhälle i Rojava, som idag består av ungefär fyra miljoner invånare, fortskrider. IS är inte fullständigt besegrat och dess ”sovande celler” kan ännu ställa till med regelrätta massakrer. Det militära turkiska hotet är ständigt närvarande och sedan juli 2022 råder undantagstillstånd. I förlängningen måste också styret räkna med att regimen i Damaskus vid tillfälle försöker att återta kontrollen över området. Den skriande fattigdomen är dessutom ytterligare en strid att utkämpa. Den kurdiska regionen har alltid tillhört Syriens mer utarmade delar, vilket av centralmakten tilldelats rollen av en enkel råvarubas. Samtidigt slår de ekonomiska sanktionerna mot den syriska regimen även hårt mot Rojava, genom att handeln med omvärlden försvåras. Turkiet attackerar inte heller bara Rojava militärt utan via sin kontroll av Eufrats vattenflöde förvärrar man medvetet den redan allvarliga torkan.

Det är under dessa prekära omständigheter som det nya samhället i Rojava tar form, en ambition som kan sammanfattas i sex punkter:

Direkt demokrati: I Rojavas kantoner försöker man att bygga makten nerifrån och upp där kommunen, bestående av 10-30 medborgare är byggstenen längst ner, varefter kommer stadsdels- eller byråd, stads- och provinsråd och högst upp ett parlament för hela kantonen. Målet med denna modell är att medborgarna ska bli aktiva i den grundläggande dagliga skötseln av samhället. Joakim Medin skriver att ett typiskt kännetecken för Rojava är att det talas politik överallt i det offentliga rummet. Men sedan förtär givetvis den grasserande fattigdomen mycket av människors kraft och det ständigt större hotet om våld manar till misstänksamhet/vaksamhet. Det har även förekommit kritik av att PYD strävar efter att monopolisera den politiska makten, oklart i vilken grad det är en faktisk realitet.

Sekularism: Religionsfriheten är lagstadgad och tron ses som en ren privatsak, i skarp kontrast till det islamistiska förhållningssättet.

Feminism: Kvinnan framställs av PYD som i våra nutida samhällen dubbelt förtryckt av kapitalism och patriarkat. I Rojava menar man att jämställdhetsarbetet ska genomsyra hela samhällsbygget. Rent juridiskt har man hunnit långt med lagstiftning där lika lönesättning och jämställd arvsrätt mellan kvinnor och män garanteras. Hedersmord, månggifte och äktenskap för flickor under 18 år har dessutom kriminaliserats. YPJ är en ren kvinnoarmé och en tredjedel av soldaterna i fält är kvinnor. Men det är en långsiktig kamp att förändra uråldriga mentaliteter och traditioner. Historisk sett är nordöstra Syrien präglad av en sträng patriarkal anda, där även hederskultur utgör en väsentlig ingrediens. Det är ett prövande förändringsarbete som dagligdags pågår i familj för familj, kvarter för kvarter.

Etnisk mångfald: I Rojavas konstitution garanteras alla etniska grupper lika rättigheter. Liksom när det gäller kvinnors representation finns det även inom politiken en etnisk kvotering. Utifrån den militära paraplyorganisationen SDF kämpar dessutom kurder, araber och assyrier sida vid sida på slagfältet. Det bör dock nämnas att Amnesty i en rapport från oktober 2015 beskyllde YPG-YPJ för ”etnisk rensning”, i samband med offensiven mot IS och vad som hänt vid bombningar och intagande av byar. Kort därefter menade dock såväl Syriska människorättsobservatoriet som FN:s kommission för Syrien att det saknades grund för denna anklagelse. I en rapport 2014 från Human Rights Watch fick YPG-YPJ förvisso kritik för övergrepp, men med slutsatsen att dessa var ”långt mindre förfärliga och omfattande” än vad den syriska regimen och andra icke-statliga aktörer i Syrien gjort sig skyldiga till. Det är också svårt att finna något krig där inte alla centrala aktörer gjort sig skyldiga till övergrepp på slagfältet. Frågan är snarare i vilken utsträckning det handlar om systematiska övergrepp sanktionerade från högre ort?

Utbildning: Studier ses som nyckeln för skapandet av den nya människan och ett jämlikt samhälle. Centralt är de intensivkurser som de så kallade Akademierna tillhandahåller. Deltagarna studerar Hegel, Foucault, Marx, Krapotkin och andra filosofer, demokratiteori, etik, rättigheter, ekonomi, religion och världens utveckling från Big Bang tills idag.

Kooperativ: *Folkets ekonomiska plan* lanseras som en tredje väg mellan kapitalism och planekonomi. Grundstenen sägs vara skapandet av småskaliga kooperativ. Jordbruket, utvinningen av olja och växthusprojekt är några exempel på områden där det till dags dato utvecklats kooperativ. Tanken är att kooperativen ska sälja sina produkter på en marknad och därmed konkurrera med varandra. Idag är det trots allt inte så att den kooperativa modellen i stort präglar ekonomin, utan ”den privata sektorn fortsätter att dominera”, som den tyske sociologen och fri-lansjournalisten Christopher Wimmer skriver i sin rapport ”Rojavas Difficult Transformation” (Rosa Luxemburg Stiftung) efter en vistelse i området sommaren 2022. Det kapitalistiska produktionssättet är fortsatt dominant i den rådande samhällsformationen.

Som framgått är det högst osäkert om det progressiva samhällsbygget i Rojava kan övervinna de enorma svårigheter och många hot det ställs inför. Av alla de förhoppningar som den arabiska våren för ett drygt decennium sedan bar med sig är också detta säregna styre i nordöstra Syrien det enda som återstår – allt annat har grusats till noll och intet. Dessutom är det i dagens värld – förutom rent lokala exempel och enskilda arbetarägda företag – endast Kuba och Rojava som på olika sätt överskridit socialdemokratins och stalinismens historiska begränsningar. För oss socialister handlar det därför inte bara om att försvara Rojava mot skilda utländska hot, utan även att bygga olika former av annan praktisk solidaritet och upprätta dialog med de människor som kämpar här. <<

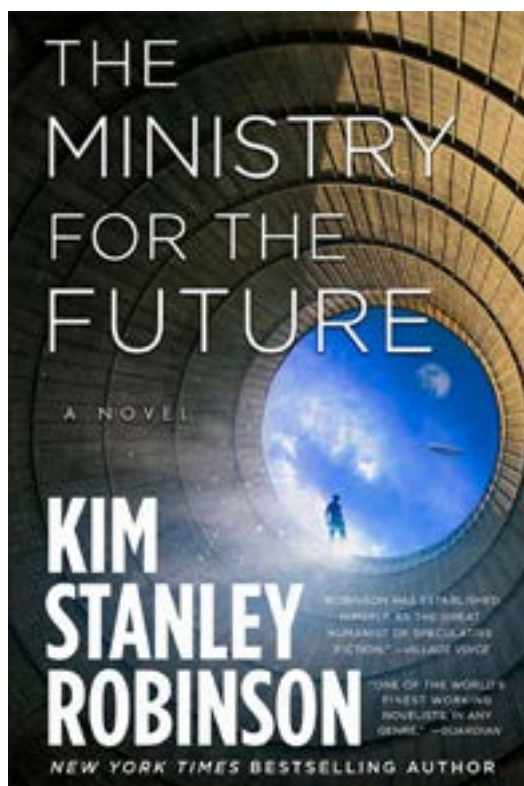
Fragmentministeriet

Hur kan en roman som skildrar klimatterrorism som en effektiv politisk metod läsas av etablissemangspersoner som Bill Gates och Barack Obama som en hoppgivande och inspirerande berättelse? Röda Rummet's Johan Örestig föreslår att det är helt i linje med en liberal världsbild: Genom att stycka upp världen i separata delar kan liberalen bekvämt välja att se det ena och blunda för det andra.

Kim Stanley Robinsons klimatfiktions-roman *Ministry for the Future* är en av de senaste årens mest omdiskuterade böcker. Den hyllas bland annat av etablissemangsfigurer som Barack Obama och Bill Gates. I denna liberala reception beskrivs boken som en medryckande vision för hur vi ska lösa vår tids största utmaning, som ett mästerverk om hur klimatförändringarna påverkar oss alla och som stålfast visionär optimism. När jag tar mig an boken så brottas jag med att förstå var optimismen kommer ifrån.

Läsarna kastas in i år 2025. Vi får följa Frank som med en hjälporganisation begett sig från USA till ett Indien som plötsligt drabbas av en extrem värmebölja. Överallt ser han människor, alltmer desperat och orkeslöst, söka skydd och svalka. Strömmen har gått så temperaturen inomhus närmar sig den utomhus. Som så många andra beger Frank sig till sist ner till sjön i hopp om att finna svalka. Men det är som att sätta fötterna i ett ångande badkar. Kombinationen av hetta och hög luftfuktighet hindrar kroppens naturliga sätt att reglera värmen genom svettningar och framkallar hypertermi. De yngsta och de äldsta dör först och sedan fler och fler däremellan. När böljan till sist är över räknas antalet döda till totalt 20 miljoner. Frank överlever men han lämnar Indien svårt traumatiserad och med ett växande begär efter att hämnas de han sett dö. Det behöver knappast sägas att optimism och tillförsikt, efter dessa inledande sidor, tillhör de avlägsnare i känsleregistret.

Än märkligare blir den liberala mittfårans hyllningar om vi ser till den centrala plats som politiskt våld får i boken. Politikens senfärdighet att tackla klimathotet driver fram katastrofer som traumatiserar och väcker hat. Grupper som Children of Kali tar saken i egna händer och viger sina liv åt klimatterrorism. Några skapar listor, rangordnar de människor som är ytterst ansvariga för den globala uppvärmningen och utkräver hämnd. Andra reser runt i båt och kapar trälare som fiskar ut världshaven och sänker dem tillsammans med kaptenen. Privatflyg-

plan skjuts ned med hjälp av drönare. Återigen måste jag fråga mig var de besuttna läsare som rimligtvis tillhör den kategori som Robinsons klimatterrorister pekar ut finner sin optimism?

Jag skulle tro att svaret har att göra med en teknik som är helt central för liberalismen, nämligen separation. Robinsons bok öppnar för detta då den är skriven som den är. Det finns nämligen ingen överordnad berättarröst som avslöjar ett entydigt budskap. Istället görs nedslag på en mängd olika platser i en mängd olika livsöden. Vi får följa anonyma klimattflyktingar som söker tillflykt i Schweiz, forskarteam på Antarktis som kämpar med att experimentera fram tekniker för att hindra smältandet av polarisar och idealistiska politiker som försöker övertyga centralbanker att införa en ny valuta som gör det lönsammare att låta kol och olja ligga kvar i marken än att utvinna den. En liberal läsning behandlar dessa olika berättelser som isolerade från varandra där vissa kan lyftas fram som hoppgivande och andra som avskräckande exempel. De många skildringarna av frenetiskt arbetande forskare som genom geoengineering försöker hitta sätt att hålla temperaturökningar och havsnivåer nere och de politiker som försöker stötta dem bildar en inspirerande historia om mänsklig kreativitet och handlingskraft. Passagerna om naturkatastrofer och terrorism blir till pedagogiska exempel. Om varningarna

framställs tillräckligt avskräckande - och det lyckas Robinson onekligen med - kan samtida läsare ta sitt förnuft till fånga och agera innan det är försent.

Detta är en möjlig men inte en rättvis läsning. Rimligare vore det att tänka på Robinsons fragmentiserade berättande som ett pussel för läsarna att själva lägga. Själva poängen är att de människor, platser och sfärer som i en stor och ojämlig värld framstår som isolerade i själva verket är förbundna med varandra i nätverk av komplexa relationer. Den katastrof som sker i ett geografiskt avgränsat område stannar inte upp vid kartritarnas linjer. Tragedin sätter oförutsägbara processer i rullning. På internationell nivå grundas en byrå inom FN som snabbt får smeknamnet Framtidsministeriet. Den arbetar med att stödja forskning och projekt som utvecklar tekniska lösningar för att minska utsläpp och andra förebyggande insatser. Men det som händer och inte händer i FN-organet går inte att skilja från utvecklingen i klimat- och ekosystem, i samhällens krishantering eller i terrorcellerna, bolagsstyrelserummen och de utomparlamentariska rörelserna.

Det briljanta med Robinsons fragmentiserade berättelse är att den speglar hur världen, trots dessa ömsesidiga beroenden, rent faktiskt behandlas som uppstyckad. Själva grundförutsättningen för kapitalismen är klyvning av världen i sfärer som ekonomi, politik och natur. Men inte bara det. Dessutom sker en rangordning där naturen reduceras till råvarukälla och politiken till tjänare för att säkerställa det överordnade målet om ekonomisk tillväxt. Detta är en viktig anledning till att världen framstår så fragmentarisk som Robinson lyckas framställa den. Den ställer människor mot människor och samhälle mot natur på sätt som undergräver betingelserna för allt liv på jorden. Medan den liberala läsningen ser klimatomställningen som en fråga om hur dagens sätt att organisera samhället ska kunna fortgå så landar denna läsning i slutsatsen att, med Walter Benjamins ord, den verkliga katastrofen är att framtiden fortsätter som förut. Robinson lämnar oss heller inte helt utan glimtar av en annan framtid. I berättelsen om utvecklingen i Indien, där massdöden under värmeböljan sporrade en social revolution, blir det överordnade målet för samhället att långsamt reparera all förstörelse av mark, skog och vattendrag. Människan återintegreras i, och återintegrerar, världen. Att skala upp en sådan återintegrering till planeten som helhet blir det lika utopiska som livsavgörande slutmålet. <<

ARTIKELFÖRFATTARE

Johan Örestig

är doktor i sociologi och lektor vid Umeå universitet. Ingår i Röda Rummet's redaktion.

Konferens om folkrörelser och politik 13 maj kl. 10-17 Folkets Hus Hammarkullen Göteborg

INLEDNING

KJELL ÖSTBERG

HISTORIKER SOM BLAND ANNAT SKRIVIT BOKEN FOLK I RÖRELSE: VÅR DEMOKRATIS HISTORIA

FRÅGOR OCH DISKUSSION

HYRESGÄSTRÖRELSE OCH BOSTADSKAMP

KRISTOFFER LUNDBERG, GÖTEBORG

JOURNALIST OCH DEMOKRATISAMORDNARE MED LÅNG ERFARENHET KRING UNGDOMS- OCH FÖRORTSORGANISERING.

HENRIK HEDMAN, KARLSKRONA

HYRESAKTIVIST SOM VAR MED ATT STARTA "FRYS HYRAN" I KARLSKRONA. HAR ÄVEN DRIVIT OLIKA RÖRELSE MOT NEDSKÄRNINGAR INOM SKOLAN OCH OMSORGEN.

CHRISTINA ABRAHAMSSON, GÖTEBORG

BOSTADSPOLITISK DEBATTÖR SOM UTFORSKAT HYRESGÄSTRÖRELSEN. BARNRÄTTSKÄMPE; PÅVERKANSARBETE OCH OPINIONSBILDNING RÄDDA BARNEN

KLIMAT OCH MILJÖ

RAGNHILD LARSSON, GÖTEBORG

REDAKTÖR FÖR KLIMATPODDEN OCH AKTIV I KLIMATRÖRELSEN EXTINCTION REBELLION.

GÖRAN EKLÖF, STOCKHOLM

BIOLOG, SKRIBENT OCH MILJÖAKTIVIST I OLIKA ORGANISATIONER SEDAN -70-TALET.

CARMEN BLANCO VALER, UPPSALA

URFOLKSPOLITISKT TALESPERSON FÖR LATINAMERIKAGRUPPERNA OCH FOLKBILDARE.

ANTIRASISM OCH FÖRORTSKAMP

MATS DELAND, STOCKHOLM

LEKTOR I HISTORIA. DELTAGIT AKTIVT I ANTIRASISTISKA RÖRELSE OCH FORSKAT KRING RASISM OCH HÖGEREXTREMISM.

NADJA AWAD, ÖREBRO

LÄRARE OCH RIKSDAGSLEDAMOT FÖR VÄNSTERPARTIET, MEN FRAMFÖRALLT ANTIRASISTIST OCH AKTIVIST INOM RÄTTIGHETSCENTER OCH HYRESGÄSTFÖRENINGEN.

PAULA MULINARI, MALMÖ

DOCENT I SOCIALT ARBETE. FORSKAR KRING FRÅGOR OM OJÄMLIKHETER I ARBETSLIVET OCH DET MOTSTÅND DETTA SKAPAR. MÅNGÅRIG AKTIVIST.

FACKLIGT ARBETE OCH ARBETSPLATSRÖRELSE

PER ANDERSSON GÖTEBORG

METALLARBETARE, FÖRELÄSARE, DEBATTÖR OCH MEDFÖRFATTARE TILL BÖCKERNA HOPSNACKAT OCH HOPSKRIVET.

GUNNAR PETTERSON, UMEÅ

METALLARBETARE, ORDFÖRANDE FÖR VERKSAT

LINA EL YAFI, STOCKHOLM

SPÅRVAGNSFÖRARE SEDAN 20 ÅR, NU TJÄNSTLEDIG FÖR POLITISKA UPPDRAG. HAR VARIT FACKLIGT FÖRTROENDEVALD LOKALT I MÅNGA ÅR I SEKO STOCKHOLM.

AVSLUTNING OCH SAMMANFATTNING

BJÖRN MATTSSON, VÄNSTERPARTIET, HÄRRYDA

LARS HENRIKSSON, SOCIALISTISK POLITIK, GÖTEBORG

